

vidhäftas denna könsindelning. En av de män som Nilsson visat bilderna för, menade att motiven var "anti-macho". Det är ett exempel på hur fotografierna åstadkommer en s.k. "dubbel rörelse", dvs. kategorin manlighet undermineras samtidigt som den upprepas eller framställs. Nilsson rör sig lätt över svåra teoretiska spörsmål och hans artikel är också mycket tät.

Ett oväntat motstånd från handledare kan få ett tänkt forskningsprojekt att bli än intressantare. Så var det för Katarzyna Wolanik. Hon ville studera den polska intelligentian men uppmuntrades att också skriva om "folket" och de "mindre privilegierade". Wolanik, som levte sina första tjugotvå år i Polen, hade en annan bild av de förmodat privilegierade. I artikeln "Oförätter, motstrategier och distinktioner. Om den polska intelligentian" får jag som läsare möta de polska välutbildades situation genom en intervjuad kvinnlig läkares tolkning av denna värld. Den intervjuade har också växt upp i en intellektuell familj, vilken kontrasteras mot det samhälle den levde i. "Min familj var fullkomligt missanpassad", berättar den kvinnliga informanten och lär därigenom både något om hur såväl samhället som familjen förstods. Wolanik väver också in trådar som – i min läsning – får en fascinerande brytningseffekt. Bourdieus teorier, framkomna i ett franskt samhälle där intelligentian haft betydligt högre status än i Polen, skapar oväntade inslag. Här sker, menar jag, också något överraskande med Bourdieus tänkande. Kanske kommer Wolanik att i än högre grad göra en poäng av detta i det fortsatta forskningsarbetet.

Det oväntade behöver dock inte ha sin härkomst i själva forskningsprocessen. Istället kan det vara något fysiskt oförutsägbart som inträffar och som förändrar den egna livshållningen och den drabbades förståelse av sig själv, sin vardag och sin forskning. När boken *Oväntat* kom hem till mig var det en artikel om en fruktad och plötslig händelse som jag läste först. Troligen är det också detta avsnitt, Claes Olssons "Så länge hjärtat slår", som jag kommer att bära med mig längst. Olsson berättar om en egenupplevd hjärtinfarkt och han analyserar sig själv, sina och omgivningens reaktioner. Den vetenskapliga begreppsapparaten används på ett finstämt sätt och teoretiska reflektioner vävs in på ett till synes alldeles självklart vis.

Antologin *Oväntat* visar både på spridningen och sammanhållningen inom svensk etnologisk debatt idag. Att skribenterna placeras i alfabetisk ordning är naturligtvis sympatiskt. Ingen av författarna har behövt se sin artikel "tvingas" in i ett sammanhang som den inte

växt fram ur. Uppläggningsen bidrar dock, menar jag, till att boken blir något spretig. En mer problematiserande disposition hade möjligen gjort mångfalden av perspektiv intressantare och tydligare. Kanske hade det då också blivit lättare att uppfatta och fördjupa sig i de aktuella vetenskapliga diskussioner som förs i de olika artiklarna.

Att tematisera det oväntade tycker jag emellertid är välfunnet. Inte minst bidrar denna sammanhållande länk till att man får överraskande och ibland rent av omtumlande ingångar i en rad forskningsprojekt.

Så till sist, *Oväntat* är en mycket vacker bok som också ligger väl i handen.

Lena Martinsson, Göteborg

Marja Taussi Sjöberg: *Rätten och kvinnorna. Från släktmakt till statsmakt i Sverige på 1500- och 1600-talen*. Atlantis, Stockholm, 1996. 223 s., ill. ISBN 91-7486-308-8.

Under 1500- och 1600-talen växte i Sverige den tidigmoderna staten fram med en ökad centralmakt, en statskyrka, en modernare centraliserad administration och nya samhällsgrupper. Även rättsväsendet förändrades. Taussi Sjöberg försöker fånga denna utveckling i lagtexter, rättspraxis samt genom kvalitativ läsning av domböcker. Det empiriska materialet är hämtat från Njurunda sn, belägen söder om Sundsvall. Syftet är att belysa hur relationen mellan centralmakt och lokalsamhälle, relationerna mellan kvinnor och män på det rättsliga planet och människors sociala relationer ute i byarna förändrades under 1600-talet. Boken är disponerad i tre delar där de tre frågorna studeras var för sig.

Bokens första del behandlar förskjutningen från förstatlig till central rätt. Staten befäste sin makt i den nya tidens början genom att använda häradstingen som kanal. Ett första tecken på centraliseringen var tillkomsten av Svea hovrätt 1614 och länsindelningen 1634. Hovrättens uppgift var att kontrollera de lägre rättsinstanserna genom att granska domböckerna från underdomstolarna. Detta fick till följd att man övergick från muntlig till skriftlig rättsprocedur. Grunden lades också för likformighet i rättskipningen på häradsnivå. 1680 stadgades att häradshövdingarna själva skulle handha domarsysslor – de hade tidigare överlåtit dem åt vikarier – och härmed skapades en ny ämbetsmannakår. Tinget, från att ha varit den lokala maktens centrum med

rätt att både besluta, verkställa och döma, förvandlades vid slutet av 1600-talet till ett nästan enbart rättskipande organ med kronans underställda tjänstemän.

Under 1600-talets gång ändrades de olika aktörernas roller och inflytande i domprocessen. Ändrades gjorde också ärendesammansättningen liksom allmogens deltagande vid tinget, som minskade. Detta ledde till en förskjutning i styrkeförhållandena mellan det lokala samhället och centralmakten, till det senares fördel. Verksamheten på tinget i Njurunda speglar ett samhälle i strukturell omvandling: marknaden och varubytet spelade en allt större roll, och skriftliga avtal ersatte de muntliga. Verksamheten blev vidare mer sakorienterad istället för som tidigare relationsorienterad. Denna utveckling beskriver Taussi Sjöberg som en övergång från *Gemeinschaft* till *Gesellschaft*.

Brottsmålets andel minskade markant i Njurunda under 1600-talet. Taussi Sjöberg varnar här för att tolka denna tendens i civilisationshistoriska termer om tilltagande disciplinering eller som ett uttryck för samverkan och lojalitet med staten från lokalbefolkningens sida. Hon åberopar härvid källmaterialets art; domboken är och förblir ett dokument över domstolens verksamhet och kan inte tas för en direkt spegelbild av människors beteende. Istället bör man undersöka på vems villkor tingstillställningen ägde rum och hur detta i så fall påverkade vilka ärenden som kom till behandling och hur problem löstes. Det låga antalet stölder och våld i Njurunda behöver inte ovillkorligen tolkas som att människorna inte använde våld eller stal. De kan t.ex. ha föredragit en privat förlikning utanför tings salen. Den enda säkra slutsats man kan dra utifrån ärendebilden vid Njurundatinget är att staten märkbart ökade sitt inflytande på tinget och i samhället.

Vilken var kvinnornas ställning i samhället? Taussi Sjöberg ansluter sig till uppfattningen att kvinnornas ställning försämrades under 1600-talet. Detta framgår inte minst av arvs- och äganderättslagstiftningen. Jordan, den viktigaste basresursen, bibehölls exklusivt för männen och arvssystemet var ett verktyg för detta. Egendom överfördes från en manlig generation till en annan och kvinnorna fungerade som länk i systemet: jorden överfördes via kvinnorna från far till make. Förf. sammanfattar att 1600-talets samhälle gynnade män på kvinnors bekostnad. Kvinnors arbete värderades till hälften av mannens, och arvs- och äganderätten missgynnade henne.

Ett annat uttryck för att kvinnors ställning förändrades i negativ riktning var den stränga sedlighetslagstift-

ningen. Kvinnorna, framför allt de ogifta, blev ansvariga för sedligheten, vilket kommer till uttryck bl.a. i de många barnamordsrättegångarna. Kvinnornas andel i brottmål var däremot mycket liten under 1600-talet – en iakttagelse som också gäller för 1800-talets Sverige. Kvinnan var laglydigare än mannen, men hårdare kontrollerad, vilket framgår av att kvinnors brottslighet var mera nödrelaterad än männens. Kvinnan var socialt och ekonomiskt utsatt både som ung och som gammal.

Hur skall denna förändring i kvinnors ställning förklaras? Förf. noterar en revolutionerande maktförskjutning under 1600-talet på många nivåer: från katolskt till lutherskt, från lokalmakt till centralmakt, från det muntliga till det skriftliga, från det lekmanmässiga till det professionella, från släktmakt till statsmakt, från det kollektiva till det individuella, från släktration till parrelation och när det gäller kvinnor, från far till make. Allt detta fick konsekvenser för relationen mellan män och kvinnor och för kvinnornas ställning.

Övergången från ett kollektivistiskt system till ett individualistiskt betydde främst att en yngre manlig generation trädde fram och skapade individuella värden rörande arv, lön etc. I praktiken kom mannen att kontrollera kvinnans reproduktiva förmåga, hennes arbetskraft och tillgångar. Betydelsefulla var också de naturrättsliga idéer som utvecklades vid slutet av 1600-talet, som förstärkte kyrkans idéer om familjen och föreställningarna om kvinnligt och manligt. En annan viktig förklaring till förändringarna i kvinnans ställning kopplar förf. till ommöbleringen av makt och lågadelns strävan att förstärka sin ställning i den centrala maktapparaten. Detta bidrog till att den äkta mannens rättigheter betonades mer än tidigare. Synen på jordägande var här central men förändrades med inträdet av ett nytt ekonomiskt system där handel och nya näringar ökade i vikt. När de ekonomiska förutsättningarna ändrades förändrades också relationen mellan makarna och särskiljandet av könen blev tydligare och den äkta mannen synligare som norm.

Övergången från släktmakt till statsmakt fick också den konsekvensen att målsmansinstitutionen förlorade i betydelse och kvinnan blev ansvarig för sina gärningar inför statliga och kyrkliga organ. Däremot fick hon inte samma rättsliga befogenheter som mannen. Det kvinnliga subjektet syns bara i lagstiftningen om lägersmål. (I den tidigare lagstiftningen dömdes bara mannen som ansvarig för kränkning av giftomannarätten.) Att bli rättsligt subjekt fick således negativa följder för framför allt den ogifta kvinnan.

I bokens tredje och sista del behandlas det förmoderna samhällets sociala relationer och mentala strukturer utifrån en kvalitativ läsning av domboksmaterialet. Taussi Sjöberg beskriver detta samhälle som ”de primära relationernas samhälle”. Samhället var organiserat kring samverkan och relationer mellan människor i en familj och inom ett hushåll, mellan släkt och grannar. Det kännetecknades av ömsesidighet och beroende, människor hade klara uppfattningar om vad som var rätt och passande och man hade en normgemenskap. Ära och ärbärdhet var centralt. Det som misstänktes ske i det fördolda synliggjordes genom skvallar.

Slakten spelade en stor roll i människornas liv, kärnfamiljen var ofta utvidgad med släktingar, flera generationer levde inom samma hushåll. Relationerna inom ett hushåll var sammanvävda med andra hushåll. Privatliv i vår bemärkelse fanns inte – allt skulle ske så öppet som möjligt. Hemlighetsmakeri var farligt och kunde leda till förtal och beskyllningar. En mental struktur framträdde som bestod av inbördes relationer där empati, omtanke, omsorg och samarbete blandades med konflikter, missunnsamhet och även hat.

Denna beskrivning av det förmoderna samhället bekräftar en tidigare fastlagd ”berättelse”, som ger en bild av ett statiskt, harmoniskt, balanserat, om än inte idylliskt, samhälle, som har börjat ifrågasättas. Bilden är i mycket en konstruktion skapad i kontrast till det moderna samhället och kan placeras i specifik forskningstradition. Taussi Sjöberg understryker förvisso att ett nära relationernas samhälle inte är ett konfliktfritt samhälle; konflikter var legio och måste ibland lösas med hjälp av domstol, detta var nödvändigt för att upprätthålla de täta relationerna, menar hon.

När fanns detta samhälle? Taussi Sjöberg bygger sina iakttagelser på ett självmordsfall som behandlades på Njurundatinget 1690 och det är uppenbart 1600-talssamhället som avses. Hur hänger denna harmoniska och statiska bild samman med de genomgripande och revolutionerande förändringar som författaren påvisat i de två tidigare delarna? Hur passar kvinnornas försämrade ställning in i bilden? Bysamhället samarbetade med centralmakten i kontrollen och det framgår tydligt att samhörighetskänslorna inte gällde för flertalet kvinnor. Jag menar att det är hög tid att utveckla andra teoretiska modeller för att beskriva det förmoderna samhället än Gemeinschafts-modellen; modeller som fångar in kön-maktdimensionen i de strukturella och sociala förändringarna liksom förändringen i sig.

Sammanfattningsvis vill jag framhålla att Taussi

Sjöbergs studie är en viktig byggsten i kunskapsuppbyggandet kring det förmoderna samhällets (makt)-relationer och dess människor. Samtliga tre delar behandlar grundläggande frågor, men, och detta är min huvudinvändning, boken för egentligen inte den teoretiska diskussionen vidare. Detta kunde ha skett med en genomgripande könsteoretisk utgångspunkt där inte bara Gemeinschaft skärskådas utan också civilisations-teorierna. Förf. påvisar ju själv att kvinnorna var rejält underrepresenterade i brottsstatistiken och om vi inte utgår ifrån att kvinnor var ”avvikare” borde det vara fel på teorierna, eftersom de inte inkluderar kvinnor. Kvinnor har tydligen alltid varit civiliserade och inte genomgått någon disciplineringsprocess!

Kombinerandet av kvantitativ och kvalitativ analys av domböckerna framhålles som nödvändigt. Jag skulle dock önskat mig en utförligare diskussion om vad förf. menar med kvalitativa metoder i förbindelse med tolkningen av domböckerna. ”Kvalitativ läsning” är inte något helt okomplicerat eller godtyckligt utan involverar en tolkningsprocess som kräver metodiska strategier och medvetenhet. Taussi Sjöberg anknyter t.ex. inte till diskussionen inom historievetenskapen om ”den språkliga vändningen” och omvärderandet av historiska dokument från källa till text. Förf. får hanteringen av domböckernas kvalitativa innehåll att framstå som oproblematiskt, vilket den definitivt inte är.

Inger Lövkrona, Lund

Religionsfrihet i Sverige. Om möjligheten att leva som troende. Pia Karlsson & Ingvar Svanberg (red.). Studentlitteratur, Lund, 1996. 126 s. ISBN 91-44-00237-8.

Religionen är *en* komponent i den stora uppsättning av fenomen, som ingår i det komplexa begreppet etnicitet. Religionen har synliga uttrycksformer, som kan vara förhållandevis lätta att dokumentera, även att analysera. Men den har också en osynlig och central aktivitet i individen som inte är lika lätt att nå och granska.

Religionsfriheten är i vårt land inskriven i lag sedan 1951 och i regeringsformen från 1974. Uttrycket religionsfrihet tolkas nog generellt som ett stöd bort från religionen, i svensk kontext bort från den kristna religionens hegemoni i skola, utbildning och samhälle, än att friheten ses som en öppning mot nya religioner och religionsformer.